

Мариса ВЛЮВІЧЕНКО (Луганськ)

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПІСНІ “ОЙ ПОПІД ГАЙ ЗЕЛЕНЕНЬКИЙ”, ВИДАНОЇ ВОЛОДИМИРОМ ГНАТЮКОМ

Серед найрізноманітніших форм і методів вивчення фольклорних творів у вузі вагоме місце належить спецсемінарам, на яких можна залучити велику кількість студентів, мати змогу глибше вивчити, доповнити, виправити відповіді, а також яскравіше розкрити своєрідність того чи іншого зразка.

Дійовим у нас є спецсемінар “Специфіка ліричних та історичних пісень”. Одна з тем стосується висвітлення опришківської боротьби на чолі зі славетним ватажком Олексою Довбушем на західноукраїнських землях: “Образ Олекси Довбуша в історичній пісні “Ой попід гай зелененький”.

Відомо, що на сьогодні є понад 70 варіантів цього зразка. Ми ж рекомендуємо студентам у першу чергу сім найкращих творів про народного героя, вміщених в “Етнографічному збірнику” (т. XXVI), виданому Володимиром Гнатюком у Львові в 1910 році.

Подаємо план спецсемінару:

- I. Олекса Довбуш – народний герой України.
- II. Аналіз історичної пісні “Ой попід гай зелененький»:
 1. Жанрва атрибуція зразка та історія його написання.
 2. Автор пісні та її основа.
 3. Композиція твору.
 4. Характеристика образів Олекси Довбуша, побратимів, Дзвінки та її чоловіка.
 5. Стилістичні функції зображально-виражальних засобів.
- III. Місце історичної пісні “Ой попід гай зелененький” в опришківському фольклорі.
- IV. Бібліографія.

У вступному слові викладач говорить, що в історії України є багато славних імен борців за соціальне та національне визволення. Серед них – Олекса Довбуш – славний ватажок

опришків на західноукраїнських землях у XVIII ст. Будучи непересічною постаттю, він тісно поєднував боротьбу з широким селянським антифеодальним рухом і зі своїм загоном оприщкував упродовж 7 років, спричиняв постійну небезпеку і страх для визискувачів. Сила Довбуша була в тому, що він — виходець з народу — виражав його думки, надії, сподівання. Олекса мстив за кривди, заподіяні бідним людям, не тільки польським магнатам, шляхті, ксьондзам, але й українським багатіям, попам, лихварям-євреям. Його життя та небезпечна боротьба були героїчні, а пошуки соціальної справедливості залишили глибокий слід у пам'яті народній. Ось чому образ Олекси Довбуша широко висвітлений в українській народній словесності, художній літературі та мистецтві.

У своєму рефераті "Олекса Довбуш" — народний герой України" студент А. висвітлює соціальне та моральне обличчя ватажка опришків Олекси Довбуша, стисло розкриває короткі біографічні відомості, зокрема вказує, що отаман народився у 1700 році в сім'ї убогого селянина-комірника в селі Печеніжин Коломийського повіту (сучасна Івано-Франківська обл.). Його батько Василь належав до найбіднішої верстви сільського населення і навіть не мав власної хати. Важко жилося родині Довбушів. Дитинство хлопця пройшло у великих злиднях. Не витерпівши важкої каторжної праці, Олекса вступив до загону опришків, так званих "чорних хлопців" (назва, мабуть, походить від місця їх стоянок у Чорногорі в Карпатах та чорних сорочок, що носили). Завдяки неабияким організаторським здібностям, надзвичайній сміливості, завзятості, хоробрості, великій фізичній силі він став ватажком опришків [1, 24].

Першим від караючої руки месників загинув печеніжинський пан Тишківський і його родина. За неймовірні утиски селян, їх муки і кров зазнали справедливої кари багато лихварів, корчмарів, дідичів, орендарів. Опришки палили панські маєтки, знищували боргову документацію і здобуте добро роздавали бідним. Усе це викликало шану і любов знедолених селян до Довбуша, в особі якого вони бачили свого рятівника й визволителя від споконвічного рабства, через те вони допомагали опришкам в організації нападів на кривдників, доставляли їжу, одяг, зброю, поповнювали лави месників. Усе це лякало панів. Польський гетьман Йосиф Потоцький у своєму універсалі змушений був визнати: "Широковідома в цілому Подільському і Підгірському краї злість і зухвалість хлопця Довбушука, який від трьох років з купою зібраних опришків нападає на шляхту" [1, 24]. Польські магнати вирішили за будь-яку ціну розправитися з Олексом та його месниками.

Вони організували каральні загопи смоляків під командуванням полковника Ішелуського, спорядили 2500 чоловік регулярних королівських військ на чолі з коронним гетьманом Йосифом Потоцьким. Проте ніщо не допомагало ворогам. Годі за смерть героя поляки пообіцяли звільнити селян від феодальних повинностей. І такі зрадники-глитаї знайшлися: Мочернюк у Микуличині та Штефан Дзвінчук у Космачі. Мочернюка Довбуш убив, а сам був смертельно поранений Дзвінчуком увечері 23 серпня 1745 року в його хаті. Наступного дня народний герой на очах космацької громади помер.

Викладач:

Образ славного ватажка опришків Довбуша широко висвітлений в усній народній поетичній творчості. Найкращим фольклорним зразком про Олексу є історична пісня "Ой попід гай зелененький". Це один із найпопулярніших поетичних витворів опришківського циклу. Починаючи з 1833 року, коли вперше було опубліковано цей безцінний скарб Вацлавом Залеським, інші варіанти були видрукувані Яковом Головацьким [1, 29], Володимиром Гнатюком [1, 133] тощо.

Студент Б у своєму рефераті висвітлює жанрову атрибуцію та історію виникнення твору. Він пояснює: стосовно жанрової природи пісні "Ой попід гай зелененький" існує декілька точок зору. В.Гошовський "зараховує її до балади про розбійника"; В.Тищенко сприймає, як "пісню-баладу"; П.Лінтур – як "чисту баладу" [1, 126-127]. Правда, пізніше він дещо змінює свою думку, заявляючи, що пісня "Ой попід гай зелененький" завжди належала до розряду історичних, адже вона розповідає про історичні особи – Олексу Довбуша, його вбивцю Штефана Дзвінчука. Пісня правдиво змальовує трагічну смерть гуцульського отамана, однак за своїми жанровими ознаками вона близько стоїть до народних балад: трагічне закінчення розповіді, драматично напружений розвиток дії, діалог. Через те деякі фольклористи відносять даний зразок до історичних балад (С.Мишанич) та до "історичних пісень і балад" (О.Мишанич) [1, 127]. І, нарешті, переважна більшість учених вважають, що це – історична пісня з баладними елементами (О.Дей, М.Рильський, М.Стельмах, Р.Кирчів, І.Сенько тощо), бо в ній змальовані конкретні історичні особи, хронологічно окреслені події певної доби, наявні соціальні мотиви, тісно поєднуються елементи епосу, лірики та драми, пісня має строфічну будову з однаковою кількістю рядків у кожній строфі – $(8 + 8) \times 2$.

Нелегко відповісти на питання: де, коли і як виникла ця пісня. Виходячи з тих міркувань, що героями зразка виступають

Олекса Довбуш, Штефан Дзвінчук, його дружина, що у багатьох варіантах згадуються географічні назви Кути, Косів, Чорногора, Станіслав, Чернівці, Коломия, можна зробити висновок, що первісний текст пісні виник на батьківщині Довбуша, у сільській місцевості, десь біля Коломиї, бо саме тут зустрічається найбільше варіантів даного зразка.

Студент В у рефераті прагне висвітлити авторство пісні та її основу. Він заявляє: стосовно авторства фольклорист В. Тищенко не виключає, що творцем пісні "Ой попід гай зелененький" був представник трудового народу, який сприйняв смерть Довбуша, як своє особисте горе. "Можна зробити припущення, цілком ймовірно, що пісня виникла в опришківському середовищі," – констатує він [1, 128]. Отже, автором пісні міг бути хтось із побратимів ватажка, адже серед них було немало талановитих, обдарованих людей. Та й сам Довбуш у багатьох творах наділений неабиякими музичними здібностями. Вражають деталі, що досить точно розкривають увесь хід подій, починаючи від збору Довбуша і його друзів до Дзвінки і закінчуючи його трагічною загибеллю. Якщо проаналізувати понад 70 варіантів даного твору, то помітна їх композиційна стійкість, ідентичність архітектонічних форм (діалог, опис-розповідь) та сюжетних елементів (експозиція, розвиток дії, кульмінація, розв'язка, епілог). Очевидно, автор один. І він настільки достовірно відобразив останні дні відважного ватажка, що народ пізніше лише модифікував цей варіант, додаючи свою регіональну географічну атрибутику, як правило, у зачині та епілозі, як наприклад, у II і V варіантах В. Гнатюка:

II Ой попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький...

.....
- Ой, Довбуше, ти пане наш, то ж пригода тепер на нас.

Де ж ми будем зимувати, тепле літо літувати:

- Ой в Чернівцях на риночку, в тяжких дибах залізочку.

V Попід Бескид зелененький ходить Довбуш молоденький...

.....
Не йдіть, хлопці з в Угорщину, там вам, хлопці, лихо буде.

А йдіть, хлопці, в Волощину, там є, хлопці, добрі люди [2, 41-46].

Отже, автори варіантів, виданих В. Гнатюком, додали у твори свої локальні атрибути (Бескид, Чернівці, Угорщина, Волощина тощо). Як вважає дослідник В. Грабовецький, автор пісні "був кофур, забуть, і в Бєлєшчє хвєліну, коли зивє поранєний вєстє на порозі Дзвінчїної хати" [3, 148]. Фольклорист І. Сенько міркує інакше: "Складається враження, що творець пісні був присутній

під час зізнання Дзвінчука у Станіславському суді” [1, 128]. За народними переказами, подібно до того, як Іван Мазепа склав пісню “Ой горе тій чайці”, так і Довбуш створив зразок “Ой поїд гай зелененький” і заспівав її у свій смертний час. Можна сперечатися, котра версія є правильною. Незаперечним залишається факт, що талановитий майстер відшліфував пісню до високої поетичної довершеності. А зразком, основою для автора твору про смерть видатного ватажка опришків послужила, очевидно, українська народна пісня про кохання “Там поїд гай зелененький ходить Іван молоденький”. Те, що для ліричного героя пісня про кохання обернулася радістю, то для Олекси Довбуша – зустріч з коханою – стало причиною загибелі. Очевидно, автор пісні про ватажка опришків використав композиційний прийом “від супротивного”, видозмінивши мажорний зміст твору про щасливе кохання на мінорний тон, мотивуючи свою точку зору не як прагнення Олекси Довбуша помститися глитаєві Дзвінчуку за зраду, а як палкий порив зустрітися з коханою [1, 37].

Викладач:

Ми прослухали історію створення пісні “Ой поїд гай зелененький”, її жанрову атрибуцію, місце написання, основу та авторство. А зараз студент Г нам розкриє композицію твору.

Студент Г:

Композиція пісні “Ой поїд гай зелененький” досить своєрідна. Вона починається з описово-розповідної форми, у якій дається стисла характеристика Довбуша, а далі сюжет розгортається в діалогічній формі. Розмова точиться між ватажком і побратимами. Лише у двох місцях вона переривається діалогом між Довбушем і Дзвінкою, Довбушем і Дзвінчуком, супроводжується невеликими авторськими відступами [1, 43]. Саме діалоги у творі служать яскравим засобом розкриття характерів героїв. Перший діалог між Довбушем і побратимами сповнений ностерпіння. З кожного слова отамана, зверненого до опришків, б’є несподіване бажання побачитись з любаскою:

- Ой ви, хлопці, ви молодці, ходім, браття, та й у гості...

Ми підемо та й до Дзвінки, до Стефанової жінки [2, 47].

Лише слова побратимів не такі оптимістичні Вони відчували нещастя і стали відраджувати ватажка від його наміру.

Цікава в пісні розмова між Довбушем і Дзвінкою. Слова Олекси до коханої емоційно напружені, трепетні, ласкаві. У них відчувається справжнє глибоке кохання:

- Ци спиш, сонце, та й ци чуєш, ци Довбуша заночуєш? [2, 41].

Проте його не бажають бачити. І діалог стає досить напружений, гнучкий, зітканий з розмовно-побутової лексики:

- І Пусти, суко, раз до хати, щоби двері не ломати!
- В мене двері тисовії, в мене замки сталевії [2, 42].

У цьому діалозі найкраще проявляються характери героїв – горді, непокірні, незалежні, кульмінація – фатальний постріл Стефана. Спадає напрута після кулі Дзвінчука. Як тужний реквієм звучить прощання Довбуша з побратимами. Тут відсутня динаміка та експресія діалогу з опришками на початку пісні та розмови з Дзвінкою. Бо куди поспішати людині, яка йде у безсмертя? Через те розповідь широка, плавна, з розмахом, а діалоги сповільнені, стримані, трапляються повтори, властиві українським народним думам та історичним пісням [1, 44-45]. Часто вживаний вигук “Ой” нагадує голосіння:

- Ой ти, Іване Сандогорський, возьми мене полегоньки [2, 42].
- Ой Добошу, Добошуку, чом жесь не вбив куму-суку [2, 48].

До слова запрошується студент Д, який характеризує образ Олекси Довбуша, інших персонажів.

У пісні “Ой попід гай зелененький” найяскравіше змальовано образ Олекси Довбуша. Він у творі оповитий романтичним ореолом, для нього характерні пристрасність, незвичайна піднесеність почуттів, лицарська мужність. Фатально визначена доля приводить його до загибелі. І цьому запобігти не можуть ні пересторога побратимів, ні лиховісні передчуття. Справжнє кохання не знає страху навіть перед смертю. Воно вічне, бо сильніше за смерть. А благородство героя таке високе, що, умираючи з вини й намови зрадниці, він не перестає її кохати. Саме таким уявляв народ свого захисника й оборонця, таким і оспівує його в пісні. Водночас образ Довбуша тут цілком реальний, земний, близький і зрозумілий кожному. Тим і пояснюється висока популярність пісні. І якщо в ній наявні елементи домислу, то тільки не в розкритті головного героя. І журба побратимів за своїм ватажком не вигадана. Безмежне горе Довбушевих хлопців, що схилилися перед вмираючим отаманом, який радить їм ніколи не проливати крові, бо він її даремно не проливав (людська кров не водиця – проливати не годиться). У пісні Довбуша нагороджено словами, що свідчать про велику любов і повагу до нього опришків. У зразку відсутній детальний опис портрета героя, але безіменні творці володіли неабияким мистецьким хистом. Кількома словами.

надзвичайно економно, лаконічно, з великою виразністю і пластикою передано зовнішній вигляд Довбуша. Він молоденький, запальний, вродливий. Його не псує навіть те, що він

На ніженьку налегає, топірцем ся підпирає [2, 47].

У пісні "Ой попід гай зелененький" поряд з головним героєм ватажком Довбушем – завжди виступають його вірні побратими. Це Іван Сандогорський [2, 42], Іван Садгірський [4, 220], Іван Салагірський [4, 231], Іван Сандогельський [4, 235], Іван Рахівський [4, 235].

Іван Рахівський, тобто з Рахова на Закарпатті, був вірним другом Олекси – хитрим, завзятим, рішучим. Іван Сандогорський відзначався великою кмітливістю, розсудливістю, спритністю. Саме до нього ватажок перед смертю звертається по допомогу [1, 46].

В образ вбивці Стефана Дзвінчука народ уклав усю силу ненависті й зневаги. Творці пісні називають його "гицелем" (вбивцею собак – Л.В.), щоб передати свою огиду і презирство.

Суперечливий образ любаски Довбуша Дзвінки. У переважній більшості варіантів пісні "Ой попід гай зелененький" Дзвінка постає зрадницею Довбушевого кохання, яке було щирим, не штучним. Проте у деяких варіантах озиваються поодинокі голоси на її захист, кохання якої було ніби вірне й незрадливе. А таємницю закоханих, мовляв, підслухала свекруха – Стефанова мати – й намовила сина вбити Довбуша [4, 88]. Досить мало варіантів пісні "Ой попід гай зелененький", у яких показано Дзвінку любаскою, яка щиро й вірно його кохала, а коли ватажка не стало, вона кінчає життя самогубством:

Та Марічка молоденька щиро 'го любила,
Як Олексика не стало, вона си втопила [1, 49-50].

Та в більшості зразків з великим обуренням засуджується зрадлива красуня, що сама виказала чоловікові Олексину невразливість, котру в пориві найвищої довіри й щирості відкрив їй закоханий опришок [4, 247-275]. Очевидно, мала вже доволі ватажкових дарунків, задля яких і вела любовну гру. Саме такою змальована Дзвінка у варіантах пісні, виданих В.Гнатюком [2, 41-49].

Викладач:

Роль зображально-виражальних засобів у творі висвітлить студент Г.

Студент Г:

Необхідно звернути увагу на поєднання в пісні портретного малюнка з ледве окресленим пейзажем. "Гай зелененький" – то психологічна деталь, яка говорить про джерело звитяги героя, адже

ліс-гай — друга домівка опришка, місце, де гартувалася його воля [1, 51]. Уже з самого початку ці два мотиви будуть постійно наростати, взаємопроникати, створюючи єдине смислове й художнє ціле.

Розмір пісні — восьмискладовий вірш (4 + 4) x 2:

Попіа в землю закопаіте

І хрест мені не кладіте [4, 224].

Для даного зразка характерне використання гіперболи. Смертельно поранений

Довбуш скочив і поскочив, вісім плотів перескочив,

На дев'ятім поточнувся і на хлопців покрикнувся [1, 51].

Засобом мовної характеристики у творі виступають звертання, що найкраще передають стосунки, авторські симпатії та антипатії.

Важливе значення у розкритті характеру головних героїв і стилетворчу роль у пісні відіграють тропи, серед яких визначне місце належить епітетам, метафорам, порівнянням [1, 53-54].

У лексиці твору є багато елементів гуцульського діалекту, через який майстерно передається колорит народного життя. Характерним є вживання діалектної частки *ке*: До Штефанової *ке* жінки [4, 219]; Я *ке* не сп'ю [4, 219].

У займенниках відбувається випадання голосних звуків: *в'на*, *в'не*, *м'не*, а в дієсловах — приголосного звука *л*: *сп'ю*; на місці *а* виступає *є* — *взєти*; у частках чи замість *ч* — *ц*: *ци*.

Викладач: на сьогоднішньому занятті ми розглянули специфіку одного з найкращих творів про народного героя України Олексу Довбуша, зразка, що займав почесне місце серед опришківського фольклору. Створена талановитим народним генієм пісня "Ой попід гай зелененький" стала тими могутніми крилами, на яких летить по світу Довбушева слава.

Література:

1. Будівський П. Олекса Довбуш в історії, фольклорі та літературі (проблема історичної та художньої правди). — К., 1999. — 494 с.
2. Гнапюк В. Народні оповідання про опришків // Етнографічний збірник. — Л., 1910. — Т. 26. — 351 с.
3. Грабовецький В. Антифеодална боротьба карпатського опришкства XVI—XIX ст. — Л., 1966. — 249 с.